

ศึกษาการปฏิบัติตามหลักทิศ 6 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา A Practical Study of Six Directions in Buddhist Scripture

เจ้าอธิการชัยวัฒน์ อายุวฑฒโก (ยงดี)

วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

gurutawee@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการงานวิจัย มีวัตถุประสงค์ศึกษา คือ (1) เพื่อศึกษาทิศ 6 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (2) เพื่อศึกษาการปฏิบัติตามหลักทิศ 6 ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต (3) เพื่อสร้างแนวทางการประยุกต์ใช้ทิศ 6 ในสังคมปัจจุบัน ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) ใช้ข้อมูลปฐมภูมิพระไตรปิฎก วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการวิจัย พบว่า ทิศ 6 คือ ทิศแห่งธรรมสำหรับการปฏิบัติต่อกันของคนในสังคม นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า หน้าที่ทางสังคม คัมภีร์สำคัญมาในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เหตุเกิด ณ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย ปราบรมานพน้อยคนหนึ่งชื่อ สิงคาลกมาณพ ผู้เป็นคหบดีบุตร ปฏิบัติตามคำสั่งลาของบิดาก่อนตายว่า ให้ไหว้ทิศอย่างนี้ เขาลุกขึ้นแต่เช้าเดินทางจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลีไหว้ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทราบทิศเหล่านี้ในฐานะทิศในธรรม กล่าวคือ มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง สมณะพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน การปฏิบัติในทิศธรรมทั้ง 6 นี้ พระองค์ทรงแนะนำให้ทราบและให้ไหว้ทิศเหล่านี้ที่ถูกต้องการไหว้ทิศด้วยการปฏิบัติหน้าที่ในสังคม กล่าวคือ บุตรปฏิบัติต่อมารดาบิดาว่าเป็นทิศเบื้องหน้า ศิษย์ปฏิบัติต่ออาจารย์ว่าเป็นทิศเบื้องขวา สามีปฏิบัติต่อบุตรและภรรยาว่าเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรปฏิบัติต่อมิตรสหายว่าเป็นทิศเบื้องซ้าย เจ้านายปฏิบัติต่อทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง ชาวบ้านปฏิบัติต่อสมณะพราหมณ์ว่าเป็นทิศเบื้องบน แนวทางประยุกต์ใช้โดยสร้างวิธีการและเป้าหมายว่า ทุกคนอยู่ในฐานะผู้คุ้มครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ละเว้นกรรมกิเลส 4 อบายมุข 6 ซึ่งเป็นทางแห่ง

ความสื่อนำไปสู่่นรห หาคความเจริญไม่ได้ มีโมเดลว่า “การทำหน้าที่ คือ การปฏิบัติธรรม การขัดแย้ง
ต่อหน้าที่ คือ ความไม่ปกติแห่งศีล”

คำสำคัญ : ทิศ 6 ; การปฏิบัติ; หลักทิศ 6

Abstract

This article is studied from the research aiming study:- (1) for study of 6 directions in Buddhist scriptures, (2) for study of ways in 6 directions for the development of life quality and (3) for creation of way for application of 6 directions in the present time of society. This is document research. *Tepitaka* is the primary source. Its analysis is used by description. The result of this research is found that:-

The 6 directions are belong to *Dhamma* for respecting together. The Buddhist scholar says that “duty of society”. It is said by the Buddha in *Dīghanikāya Pātikavagga* arising in *Rājagriha*, *Magadha*, India. Its story is *Singālakamānava* being a son of richman who follows his father before death for respecting such directions. He gets up early morning and walks from *Rājagriha*, his garment is wet, his head is wet, he stands to bow directions;- the directions in front, in the right, in left, behind, the nadir, the zenith. The Buddha says him for knowing the directions as *Dhamma*;- the parent as the front, the teacher as the right, child and wife as the behind, friend as the left, servant and worker as the nadir and monks as zenith.

The following of these 6 directions, the Buddha introduces to know for bowing these directions righteously in meaning of the following of social duty, namely;- we follow our duties for the parent as the front, for the teacher as the right, for child and wife as the behind, for friend as the left, for servant and worker as the nadir and for monks as zenith.

The way of application is the creation of method and goal i.e. everybody as a protector of the world in the present and next with pleasure after death, he goes to

happy realm and heaven. He abstains from 4 bad actions, 6 ways of bad action as the ways of undevelopment leading to hell without culture. Its model is “the following duty is *Dhamma* practice, not to do duty is to be not usual of *Sīla*”

Keywords : 6 directions; following of *Dhamma*; concept of the 6 directions

บทนำ

การที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองในประเทศไทยมาเป็นลำดับนั้น เนื่องจากพระพุทธศาสนามีคำสอนที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยใจคอของสังคมไทยและคำสอนนี้ได้แทรกซึมเข้าไปในชีวิตและสังคมไทยเป็นชนบประเพณี จนเป็นบ่อเกิดวัฒนธรรมประเพณี ค่านิยม บรรทัดฐานทางศีลธรรม พิธีกรรม สถาปัตยกรรมกับศิลปกรรม จิตรกรรม วรรณคดีและสื่ออื่น ๆ อีกมากมายก็ล้วนแต่สื่อแสดงจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา นี้ ตามคำกล่าวว่า “วัด กับ วัง เป็นบ่อเกิดศิลปวัฒนธรรม” (พระครูสิริรัตนาวุธ, 2564: 44) ระบบของพระพุทธศาสนามีส่วนพัฒนาบ้านเมืองและให้บ้านเมืองหลักปฏิบัติที่รู้จักกันติดปากว่า ศีล 5 ซึ่งเป็นหลักประกันสังคม มีชีวิต ทรัพย์สิน ครอบครัว ความเชื่อถือ และสติสัมปชัญญะ ทำให้สังคมเป็นสุข ไร้สงครามกลางเมือง ชาวประชาไม่ลำบากในการทำมาหากินมากนัก มีความอึดปอกอ้อมท้องตามสภาพเช่นนี้ ก็เกิดการพัฒนาชีวิตต่อไป ทำให้มีเวลาร่วมกันคิด สร้างความบันเทิง เต้นรำลำพองไปตามนิสยบนพื้นฐานคุณธรรมจริยธรรม มีมารยาททางสังคม ตามคำที่กล่าวว่า “ชาวพุทธมีปกติปฏิบัติตามคำสอนทางศาสนาในฐานะไตรสิกขา” (พระกฤษณรังค์ สนตมโน, 2563 : 25)

“สังคม” ว่าตามพฤติกรรมการปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันนั้น ไม่ใช่เกิดจากการตั้งใจรวมกลุ่มกันขึ้น แต่เกิดจากธรรมชาติการเป็นอยู่และความต้องการของมนุษย์อย่างมีสติปัญญา เพราะมนุษย์เป็นสัตว์พิเศษตรงที่มีสติปัญญา สามารถคิดสร้างสรรค์และพัฒนาได้ เรื่องนี้ การพัฒนาการทางสังคมเชิงศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาศึกษาได้จาก “อัครคัมภีร์” (ที.ปา. (ไทย) 11/140/102) สูตรนี้ว่าด้วยกำเนิดโลก กำเนิดชีวิต ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความต้องการสืบพันธุ์ ที่อยู่อาศัย อาหาร การกลัวภัย เมื่อความต้องการ บังคับจึงมีความโลภ การกักตุน สัมสมอาหาร การปกเขตแบ่งปันด้วยความโลภ โกรธ นำไปสู่การปกครองและลงโทษ ด้วยประสบการณ์ทางสังคมอัน

ยาวนานนี้เอง ที่ทำให้มนุษย์รู้จักแก้ไข คัดค้านและพัฒนาความเป็นอยู่ให้มีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น เป็นการแก้ปัญหาสังคมไปด้วย

การแก้ปัญหาสังคมข้างต้นนี้ พัฒนาการมาเป็นมหาสมมติ (พระเจ้าแผ่นดิน) หัวหน้ากลุ่มคน เป็นการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์เพื่อแก้ปัญหาการอยู่ร่วมกันเชิงสังคมในภาพรวม ประการหนึ่งที่ได้ก็คือ ทฤษฎีความสัมพันธ์ทางสังคมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักความสัมพันธ์เชิงพุทธนี้ที่ถือเป็นหน้าที่ทางสังคมนี้ เรียกว่า ทฤษฎี (สูตร) “สังคาลสูตร” (ที.ปา. (ไทย) 11/242/199) ทฤษฎีแห่งการทำหน้าที่ทางสังคมของมนุษย์ (Social duty) มีต้นแบบปฏิบัติ คือ การทำอัฐศีลให้ทั่วทิศไปรอบ ๆ 6 ทิศของสังคาลมานพ ในยามเช้าตรู่ แม้ผ้าเปียก ผมเปียก เมื่อพระพุทธเจ้าพบเขาปฏิบัตินี้ก็ตรัสถาม ได้คำตอบว่า เขาทำตามคำแนะนำของพ่อที่ก่อนตายจากได้สั่งลาไว้ว่าให้ทำอัฐศีลให้ทั่วทิศทั้งหลาย จากนั้นพระพุทธเจ้าก็แนะนำทำนองเสริมแนวคิดเข้าว่า การให้ทิศนี้ให้สื่อถึงธรรมแห่งสังคม เรียกว่า ทิศแห่งธรรมสำหรับปฏิบัติต่อกันเรียกสั้น ๆ ว่า ทิศ 6 ตั้งชื่อลือทิศทั้งหลายที่เข้าทำอัฐศีลให้กันอยู่นั้น พระพุทธองค์ไม่ได้หักห้าม เปลี่ยนแนวคิดขนาดสับสนห่าองศา ซึ่งจะทำให้ตั้งตัวไม่ทัน จนรับไม่ได้ นับว่าพระพุทธองค์มีจิตวิทยาต่อคนอื่น (บุคคลปรัญญา) ช้นยอด จนกลายเป็นพระสูตรที่แสดงหลักความสัมพันธ์ของสังคมทั้งในกลุ่มบุคคลหรือสถาบันทางสังคม ซึ่งเริ่มตั้งแต่ครอบครัว จนถึงสังคมทางศาสนา มีการวางหลักหรือหน้าที่ที่ผู้เกี่ยวข้องกันนั้น ๆ พึงปฏิบัติต่อกันที่ถูกต้อง ยั่งยืน และพัฒนา ตามคำที่กล่าวว่า “พระสูตรแห่งความสัมพันธ์ทางสังคม” (พระมหาวิ ฐานวโร, 2540 : 32)

หลักทิศ 6 ประการนี้สำคัญไม่น้อยกว่าสูตรอื่น ๆ ควรนำมาศึกษาวิจัยหาแนวทางสร้างวิธีประยุกต์ใช้ต่อสังคมไทย ซึ่งปัจจุบันนี้ ตามข่าวทุกประเภทย่อมมีการทำอาชญากรรมทุกวันไป เมื่อก่อนนี้การทำอาชญากรรมมักทำกันในที่ลับ ที่มืด แต่ปัจจุบันนี้ไม่เลือกที่แล้ว เช่น การทะเลาะวิวาทตีกันของวัยรุ่นหน้าเวทีดนตรี การทำร้ายชกต่อยกันเรื่องการขับรถบนท้องถนน แม้แต่สี่แยกไฮเดงคนขับรถก็ลงมาถึงกัน กระนั้นเลย พนักงานมูลนิธิอาสาภัยถึงกับแยกกันช่วยเหลือคนเจ็บ คนตายกัน เพราะเขตการดูแลทับซ้อนหรือด้วยเหตุใดก็สุดแท้แต่ ที่สำคัญ การทำร้ายกันกลางแจ้ง แทนที่จะทำกันในที่เฉพาะหรือที่ลับ ๆ เหมือนสมัยก่อนนี้ นี่แสดงว่า ความเกรงกลัวต่อบาป ทุจริตมีน้อยลง กฎหมายบ้านเมืองจะคุ้มครองป้องกันได้ในที่แจ้งที่มีคนเห็นการละเมิดเท่านั้น ก็เอาไม่อยู่ จึงต้องเสริมธรรมเข้าไปที่สำคัญ หิริ โอตตปปะ ความละอายแก่ใจ ความเกรงตัวต่อบาปทุจริตก็จะสามารถป้องกันและแก้ได้ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

จากปัญหาทางสังคมกล่าว การแก้ปัญหาสังคมทุกระดับ ทุกวัย ทุกอาชีพนั้น หลักธรรมหนึ่ง ชื่อ
สังคาลสูตร ว่าด้วยเรื่องทศ 6 ซึ่งเป็นสูตรว่าด้วยการปฏิบัติหน้าที่ของคนในสังคม มีพ่อแม่ กับลูก ครู
กับศิษย์ เพื่อนกับเพื่อน นายจ้างกับลูกจ้าง สามีกับภรรยา และสมณะพราหมณ์กับคฤหัสถ์ ซึ่งเป
นหลักปฏิบัติที่สำคัญต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน เป็นการอนุเคราะห์ สงเคราะห์บุคคลผู้ที่ตนมีสัมพันธด้วย
ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม จึงควรทำการศึกษา และนำไปปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหน้าที่และเพื่อให้มีการ
ปฏิสัมพันธ์กันได้อย่างสมบูรณ์ จะสามารถปิดช่องแห่งปัญหาสังคมได้ในที่สุด ผู้วิจัย จึงเชื่อแน่ว่า การ
นำหลักทศ 6 นี้ไปประยุกต์ใช้กับบุคคล การปกครอง และกับสังคมนี้จะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่าง
เป็นสุขได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาทศ 6 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาการปฏิบัติตามหลักทศ 6 ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต
3. เพื่อสร้างแนวทางการประยุกต์ใช้ทศ 6 ในสังคมปัจจุบัน

การทบทวนวรรณกรรม

ทศ 6 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา กล่าวถึงเรื่องนี้เฉพาะ คือ สังคาลสูตร ในคัมภีร์ทีฆนิกาย
ปาฏิกรรค (ที.ปา. (ไทย) 11/242-244/199-200) ชื่อสูตรเป็นชื่อของสังคาลกมาณพ โดยใจความ
ว่า ณ พระเวฬุวันวิหาร สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ มีสังคาลกมาณพ คหบดีบุตรคนหนึ่ง
ฐานะมีอันจะกิน เขาได้ลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ แม้าเปียก ผมเปียก ประคองอัญชลีไหว้
ทศกมุทศาสตร์ไปรอบ คือ ทศเบื้องหน้า (ทิศตะวันออก) ทศเบื้องขวา (ทิศใต้) ทศเบื้องหลัง (ทิศ
ตะวันตก) ทศเบื้องซ้าย (ทิศเหนือ) ทศเบื้องล่าง ทศเบื้องบน ครั้นในเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์ เพื่อบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกณคน
นี้ ประคองอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลาย ได้ตรัสถามสังคาลก ว่า เพราะเหตุไร เธอจึงทำเช่นนั้น คหบดีบุตร
กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บิดาของข้าพระองค์ก่อนจะตาย ได้กล่าวไว้อย่างนี้ว่า ‘นี่แน่ลูก
เจ้าพึงไหว้ทิศทั้งหลาย’ ข้าพระองค์สักการะ เคารพ นับถือ บูชาคำของบิดา จึงลุกขึ้นแต่เช้า ออกจาก
กรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลี ไหว้ทิศทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี

บุตร ในอริยวินัย (ธรรมนิยมแบบแผนของพระอริยะ) เขาไม่ให้ทศ 6 กันอย่างนี้” อริยสาวกละ
กรรมกิเลส 4 คือ 1. กรรมกิเลสคือปาณาติบาต 2. กรรมกิเลสคือทินนาทาน 3. กรรมกิเลสคือ
กาเมสุมิฉฉาจาร 4. กรรมกิเลสคือมูสาวาท ซึ่งเป็นกรรมเครื่องเศร้าหมองได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดย
เหตุ 4 ประการนี้ และไม่ข้องแวะอบายมุข ทางเสื่อม 6 ประการแห่งโศกะทั้งหลาย อริยสาวกนั้น
เป็นผู้ปราศจากบาปกรรม ถือว่าเป็นผู้ปิดป้องทศ 6 ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดี
ทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และพระองค์ก็ตรัสทศทาง
ภูมิศาสตร์ทั้ง 6 ทิศนี้ไว้ให้เป็นทิศแห่งธรรมะ เพื่อการปฏิบัติทำหน้าที่ต่อกันของคนในสังคมว่า ทิศ
เบื้องหน้าคือมารดาบิดา ทิศเบื้องขวา คืออาจารย์ ทิศเบื้องหลัง คือ บุตรและภรรยา ทิศเบื้องซ้าย
คือ มิตรสหาย ทิศเบื้องล่าง คือ ทาสและกรรมกรเป็น ทิศเบื้องบนคือสมณะพราหมณ์

พระสูตรที่สำคัญอื่น ๆ เช่น มงคลสูตรในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ พระไตรปิฎก ข้อที่ 9 ว่า
“การมีศิลปะเป็นอุดมมงคล (ศิลปปัญจะ ...เอตัมมังคะละมุตตะมัง) เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำ
มงคลนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่าย่อมถึงความสวัสดิ (ความปลอดภัย) ในที่ทุกสถาน
ในกาลทุกเมื่อ” (ขุ.ขุ. (ไทย) 25/5/7) การดำเนินชีวิต หรือ การใช้ชีวิตทุกคนต้องมีศิลปะ คำว่า
ศิลปะ หมายถึงทักษะที่ต้องแสวงหา ต้องสร้าง ต้องฝึก ให้รู้ ให้เป็น ให้เกิดวสี เช่น ขับรถยนต์ หากใคร
ขับไม่ได้ ก็จะเป็นภาระแก่คนอื่น เรือยไป ผู้เขียนเคยได้ยินสามีภรรยาคนหนึ่ง ซึ่งภรรยาขับรถไม่เป็นเลย
แม้แต่จักรยาน ฝ่ายสามีก็บ่นว่า แหม !!! เอาเราเป็นมือเป็นเท้า ลำบากแท้ ๆ จะตายวันตายคืนก็ยังไม
รู้ ดังนั้น สิ่งกลางมานพคนนี้ ตื่นขึ้นมาก็ทำตามคำสั่งลาของพ่อ เพราะเคารพนับถือพ่อมาก การ
ปฏิบัติตนเช่นนี้ ก็ถือว่า มีศิลปะ สอดคล้องกับการที่พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตมากทีเดียว
ที่ว่ามากนั้น ก็เพราะจัดว่า ศิลปะเป็นมงคลระดับสูงสุด (เอตัมมังคะละมุตตะมัง)

การศึกษาการปฏิบัติตามหลักทศ 6 นั้น จะเห็นว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิต ผู้ศึกษา
ประพันธ์เป็นวิทยานิพนธ์ไว้จำนวนมาก จึงใคร่ขอนำข้อมูลที่สำคัญมาเสนอไว้จาก เว็บติวฟรี
(<https://www.tewfree.com>, สืบค้น 29/12/64) ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระสงฆ์
เป็นทิศเบื้องบน เพื่อเป็นแหล่งผลิตศีลธรรมแล้วบ่อนศีลธรรมนั้นให้กับอีก 5 ทิศที่เหลือ โดยเฉพาะ 2
ทิศที่สำคัญ คือ ทิศเบื้องหน้ากับทิศเบื้องขวา เพื่อให้ทิศทั้ง 2 นี้ นำศีลธรรมที่ได้มาบ่อนให้กับบุคคลที่
อยู่ตรงกลางส่วนพระสงฆ์เองเมื่อมีโอกาส ท่านก็จะลงมาบ่อนศีลธรรมให้กับบุคคลที่อยู่ตรงกลางด้วย
ตัวของท่านเช่นกัน บ้าน วัด โรงเรียน จึงเป็นแหล่งปลูกฝังศีลธรรมเบื้องต้น ที่สำคัญที่สุดของพวกเรา

แต่ละคน สำหรับบุคคลในทิศที่เหลือ ไม่ว่าจะเป็นทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง หรือแม้แต่
ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวาของเราต่างก็มี บ้าน วัด โรงเรียนของเขา เป็นแหล่งปลูกฝัง
ศีลธรรมให้เช่นกัน เมื่อหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคม ต่างก็มีแหล่งผลิตและปลูกฝังศีลธรรมให้อย่างนี้
เมื่อครบครันใด หมู่บ้านใด ตลอดจนกระทั่งสังคมใด เกิดปัญหาขึ้นมา จึงสามารถแก้ไขปัญหานั้น
ต้นเหตุได้ด้วยตนเองในทันที เพราะฉะนั้น ครั้งใดที่ประสบความสำเร็จ ได้รับชัยชนะ ได้รับโชค ได้
รับค่ายกย่องสรรเสริญ หรือว่าได้รับเกียรติยศอะไรขึ้นมาก็ตาม ถ้าเป็นชาวพุทธที่ได้ฝึกตัวมาดีแล้ว เขา
จะนึกขอบพระคุณ ไกล่กันไปตามทิศทีเดียว ตั้งแต่ หลวงปู่ หลวงพ่อ คุณพ่อ คุณแม่ ครูบาอาจารย์ ที่
ท่านอบรมเลี้ยงดูเรามา ตอนนี้อยู่ทิศไหนหนอ แล้วก็หันหน้าไปทางทิศนั้นกราบขอบพระคุณ
ท่านงาม ๆ รวมทั้งมิตรสหาย สามเณร ภรรยา ผู้บังคับบัญชา และลูกน้อง ที่คอยสนับสนุนให้เราประสบ
ความสำเร็จด้วย อย่างนี้ถึงจะเป็นชาวพุทธตัวจริง เป็น นักปฏิบัติธรรมตัวจริง ถ้าใครทำได้อย่างนี้จะมี
ความเจริญไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่าเมื่อขึ้นแล้วไม่มีลง ไม่ทราบที่นั่งกันอยู่ที่นี่ ใครเคยคิด เคยทำอย่าง นี้
บ้าง ถ้าเคยทำหลวงพ่อก็โมทนาด้วย ถ้ายังไม่เคยทำ ต่อแต่นี้รีบไปทำกันเสียเถอะนะ

พระสมชาย อนุตตโร (พระสมชาย อนุตตโร (ดาวศรี), 2551 : 114) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษา
หลักมนุษยสัมพันธ์เชิงพุทธตามแนวทางของหลักธรรมเรื่อง ทิศ 6 ในพระพุทธศาสนา สรุปว่า
สิ่งสากละทำการไหวทิศต่างๆเนื่องจากได้รับการปลูกฝังจากบิดามารดาให้ไหวทิศทั้งหลาย สิ่งกล
กะเป็นผู้เชื่อฟังคำสอนของบิดามารดาแล้วบิดามารดาของเขาจะ ลงกลับไปแล้วก็ตาม เขาก็ยังปฏิบัติ
ตนอย่างสม่ำเสมอ ปฏิบัติตนเป็นบุตรที่ดี เป็นผู้ที่ดีสักการะ จนกระทั่งพระพุทธองค์ทรงเสด็จเพื่อ
บิณฑบาต ทรงเห็นการปฏิบัติของสิ่งสากละ มาณพ ทรงถามถึงสาเหตุและทราบเหตุของการนำมา
ปฏิบัติของสิ่งสากละ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสให้สิ่งสากละ ไหวทราบถึงวิธีไหวที่ถูกตออย่างแท้จริง
และเข้าใจความหมายที่ พระพุทธองค์ตรัสแล้ว สิ่งสากละ ยอมรับและได้กราบทูลพระผู้มีพระภาควา
“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาสิตของพระผู้มีพระภาค ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคทรง
ประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือน บุคคลหลงหายของที่คิดว่าเปิดของที่ปิด บอกทาง
แก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปใด ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มี
พระภาคพรอมทั้งพระธรรม และพระสงฆาปน สรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระพุทธ
องค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้ตนไปจนตลอดชีวิต การปฏิญาณตนถึงพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆของสิ่งสากลมานพ เป็นการยอมรับ และนำหลักทิศ 6 ไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ใน

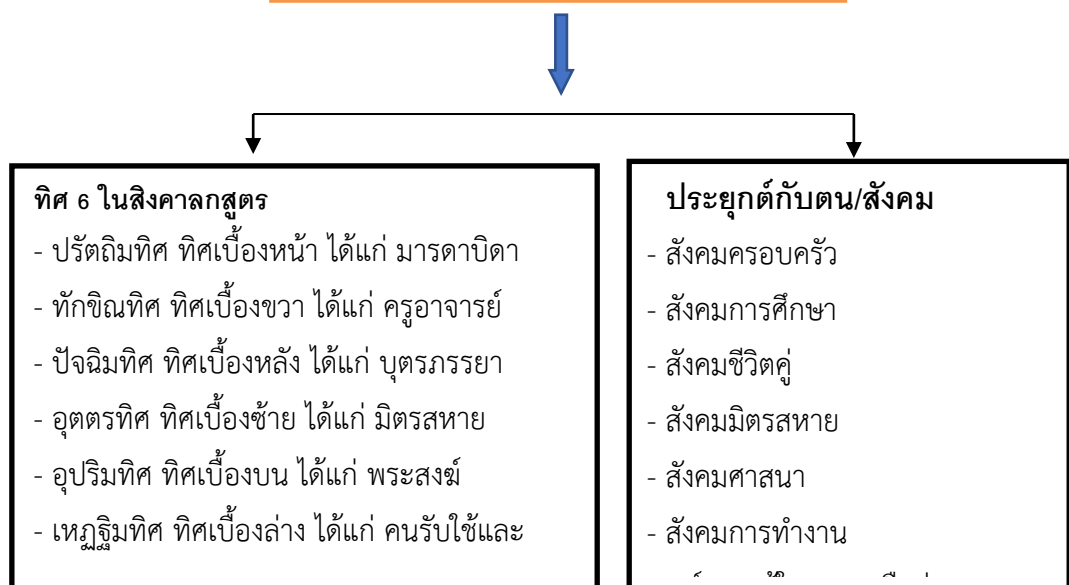
การดำรงชีวิต บุตรธิดาผู้ที่กตัญญูต่อ บิดามารดาควรปฏิบัติดังเช่นสิ่งกาลमानพ ความสุข ความ
เจริญ และความสันติสุขก็จะเกิดขึ้น แกตนเองและสังคมส่วนรวม หลักทศ 6 เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญ
ต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน เพื่อเป็นการอนุเคราะห์ สงเคราะห์บุคคลผู้ที่ตนมีสัมพันธด้วยทั้งส่วนตัว
และส่วนรวม จึงควรทำการศึกษา และนำไปปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหน้าที่และเพื่อใ้มีการ
ปฏิสัมพันธ์กันอย่างสมบูรณ์

การประยุกต์ใช้ทศ 6 นี้ คือ การเคารพกันตามหน้าที่ นอกจากการเคารพกันตามทศ 6 นี้แล้ว
ทุกคนควรพื้นฐานทางความคิดว่า เขาและเรามีวัยและคุณวุฒิต่างกัน แม้เขาจะมีวัยและคุณวุฒิน้อย
กว่าเรา แต่เขามีตำแหน่งหน้าที่สูงกว่า เราก็ให้ความนับถือ ให้สิทธิตามอำนาจหน้าที่ เขาและเรา มา
จากต่างที่ต่างกัน แต่ว่าสิทธิบางอย่างแล้ว เช่นว่า สิทธิสตรี เด็ก คนพิการ ก็ควรให้สิทธิแก่เขาก่อน
ดังนั้น สิ่งที่ได้จากการวิจัยเรื่องทศ 6 นี้ ทำให้รู้ว่า เรื่องทศ 6 นี้เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต
มนุษย์ที่มีชีวิตร่วมกันในสังคม มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในชีวิตประจำวันมีความสัมพันธ์กันใน
หน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ทั้งทางภาครัฐและเอกชน มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ติดต่อสัมพันธ์กันซึ่งกันและ
กันตั้งแต่สถาบันเล็กสุดของสังคมคือ สถาบันครอบครัว จนถึงใหญ่สุดของสังคมคือ สถาบันชาติ บุคคล
จะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้นต้องเป็นคนมีความประพฤติดีเรียบร้อยดีงามมีคุณธรรม จริยธรรม
ประจำใจมีหลักธรรมยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิต โดยมีกรอบแนวคิดวิจัย ว่า

กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัย กำหนดแผนผังประเด็นที่ศึกษานำมาเชื่อมสัมพันธ์เพื่อประยุกต์ใช้กับสังคมทุกประเภท
ชีวิตทุกรุ่น ทุกวัย ในฐานะที่มนุษย์เป็นสังคมที่ต้องมีการบ้านการเมือง การเรียนรู้และปฏิบัติต่อกัน
ดังนี้

ความเชื่อมโยงบุคคล/สังคม/องค์กร

แนวการประยุกต์ใช้ : เครือข่ายสัมพันธ์

- ประเพณี - จิตสำนึก - ศิลปวัฒนธรรม - ศาสนา - จิตอาสา - การเคารพ
ศักดิ์ศรีมนุษย์ ไม่เดล เหมฐาปจายโก > อายุ วรรณะ สุขะ พละ

แผนผัง : แสดงกรอบแนวคิด

ระเบียบวิธีวิจัย

รูปแบบการวิจัย : ศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีจากเอกสารปฐมภูมิได้แก่พระไตรปิฎก และทุติยภูมิ ได้แก่งานวิจัยทางวิชาการ ตำรา รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องหรือสื่อออนไลน์ที่สำคัญและจำเป็น

การเก็บรวบรวมข้อมูล เนื่องด้วยการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ดังนั้น การเก็บข้อมูลวิจัยจึงเก็บจากเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีเน้นเก็บจากข้อมูลปฐมภูมิ แนวคิด ทฤษฎีรอง เก็บจากเอกสารงานวิจัย ใน 2 ประเด็น คือ ทิศ 6 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติตามทิศ 6 รวมถึงการประยุกต์ใช้วิธีต่าง ๆ กับคนทุกเพศทุกวัย

การวิเคราะห์ข้อมูล : การวิจัยนี้ มีรูปแบบการวิจัยเชิงเอกสารการวิเคราะห์ข้อมูลใช้แบบพรรณนา (Description) จากข้อมูลทิศ 6 ที่ทบทวนไว้ในพระไตรปิฎก รายงานวิจัย สื่อออนไลน์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ และสังเคราะห์จริยธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระมาลัย โดยแต่ละข้อนี้จะมีอุทาหรณ์ แนวคิด วิธีการประยุกต์ใช้ที่เด่นชัดมากขึ้น ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เกิดคุณภาพชีวิตในที่สุด

ผลการวิจัย

ผลศึกษาเรื่อง ทิศ 6 พบว่า ทิศ 6 มีชื่อสูตรตามชื่อของสิ่งกาลกามาณผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของบิดาที่สั่งสอนไว้ก่อนเสียชีวิตว่าให้ไหว้ทิศทั้งหลาย เมื่อมาพบพระพุทธเจ้าจึงสอนให้เข้าใจด้วยการปฏิบัติหน้าที่ต่อคนในสังคม ได้แก่ 1. ปรีตมทิศ ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา 2. ทักขินทิศ ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ 3. ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตรภรรยา 4. อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรอำมาตย์ 5. เหนือทิศ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้าง ทาส กรรมกร 6. อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณะพราหมณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต, 2553 :132) ทิศ 6 นี้ เป็นทิศทางธรรม โดยกำหนดให้สังคมปฏิบัติหน้าที่ต่อกันตามอำนาจ หน้าที่ สถานะ แม้ผู้อำนาจ หน้าที่นั้น จะมีวิญญูคุณวุฒิที่น้อยกว่าเรา ก็ปฏิบัติหน้าที่ต่อเขาด้วยการให้ความเคารพ นับถือ

การปฏิบัติตามทิศ 6 พบว่า การให้ปฏิบัติธรรมสำหรับปฏิบัติหน้าที่ต่อกันของบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร หน่วยงาน มีอานิสงส์ เชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้อง คือปกปิดช่องว่างแห่งความชั่วร้ายระหว่างตนกับบุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อครองโลกทั้งสองด้วยทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ความหมายของทิศ 6 นี้ มองในแง่มิติก็จะได้ ด้าน ข้างทาง แถบ

คือ บุคคลต่าง ๆ ที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วย สมภาร พรหมทา ให้ความเห็นถึงกาลกสูตรในลักษณะคุณ
เครื่องพัฒนาชีวิตว่า การดำเนินชีวิต เรา อาจจะจำแนกเนื้อหาของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา
ออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน คือ ปฏิบัติส่วนบุคคล กับปฏิบัติต่อสังคม เนื้อหาสองส่วนนี้เกี่ยวข้องกัน
กล่าวคือ ปฏิบัติส่วนบุคคลคือพื้นฐานของสังคม กล่าวให้เข้าใจง่ายก็คือ พุทธศาสนาถือว่าระบบปฏิบัติ
มีบทบาทสำคัญ ได้แก่ ช่วยให้ปัจเจกบุคคล สามารถดำเนินชีวิตส่วนตัวได้อย่างมีความสุข และสังคม
ส่วนรวมก็ดำรงอยู่อย่างปกติสุขด้วย พุทธศาสนาเชื่อว่าความสงบสุขของสังคมอิงอาศัยอยู่กับหลัก
ปฏิบัติของคนแต่ละคนในสังคม เมื่อปัจเจกมี คุณธรรมสังคมส่วนรวมย่อมเป็นสุข เพราะส่วนบุคคลนั้น
จะนำไปสู่หลักปฏิบัติพื้นฐานทางสังคม เดือน คำดี ได้กล่าวถึงทศ 6 ในสังคาลกสูตร ว่า พระพุทธ
องค์ทรงเปรียบเทียบกับคนซึ่งอยู่ ในแวดล้อมและมีสัมพันธ์กับเราว่าเหมือนทิศต่าง ๆ 6 ทิศ ได้แก่ มารดา
บิดาเป็นทิศเบื้องหน้า ครู อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรอำมาตย์เป็นทิศ
เบื้องซ้าย ทาสกรรมกร เป็นทิศเบื้องต่ำ สมณะพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน ซึ่งแสดงว่าคนตกอยู่ใน
สิ่งแวดล้อม และไม่ใช่ สิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุเท่านั้น ยังมีสิ่งแวดล้อมที่เป็นคนซึ่งต้องสัมพันธ์กับเรา
ด้วยในเรื่องทศ 6 นั้น แสดงให้เห็นว่า เป็นคำสอนที่กำหนดการกระทำ และตอบแทนทั้งสองฝ่าย มิใช่
ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดรับ เพียงอย่างเดียวเป็นการยึดหลักสิทธิ และหน้าที่ตามหลักปฏิบัติว่าด้วยทศ 6 หรือ
หลักมนุษยสัมพันธ์ ของคนต่างฐานะในสังคม (เดือน คำดี, 2535:164)

การประยุกต์ใช้ทศ 6 พบว่า ประยุกต์ใช้กับบุคคล การปกครอง และกับสังคม ด้วยการใช้ปฏิบัติ
ที่ดีด้วยจิตสำนึกบนฐานมารยาททางสังคมในฐานะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม หาไม่แล้วมนุษย์ก็ไม่ต่างอะไร
กับสัตว์วิธจรรย์เหตเพราะขาดการมีสังคมตามชื่อธรรมในฐานะ ข้อปฏิบัติไม่ให้คนตกไปสู่ที่ชั่ว เป็น
จริยธรรม เป็นความยุติธรรมต่อผู้ปฏิบัติ มีธรรมเป็นอธิปไตย (ธรรมาธิปไตย) อานิสงส์ของการปฏิบัติ
ตามทศ 6 แก่ผู้ที่ทำต่อเนื่อง คือเขาจะพบกับความสุขสวัสดีมีชัย ได้หน้าที่ที่บริสุทธิ์ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อ
สังคม ได้ความเอื้ออาทรตามคำว่า ทศ แปลว่าสิ่งที่ต้องมองดูด้วยความเอา ใจใส่ ซึ่งแต่ละทิศได้
กำหนดหน้าที่ที่ควรปฏิบัติไว้อย่างครบถ้วน ซึ่งเป็นหน้าที่ของมนุษย์ ช่วยกันแก้ไข ดับทุกข์แก่กันและ
กัน นอกจากนี้ หน้าที่คฤหัสถ์พึงปฏิบัติ เช่น ไม่ทำอบายมุข 6 อย่าง เป็นการ ส่งเสริมเศรษฐกิจ และ
สุขภาพพรางกายสุขภาพจิตใจได้เป็นอย่างดี

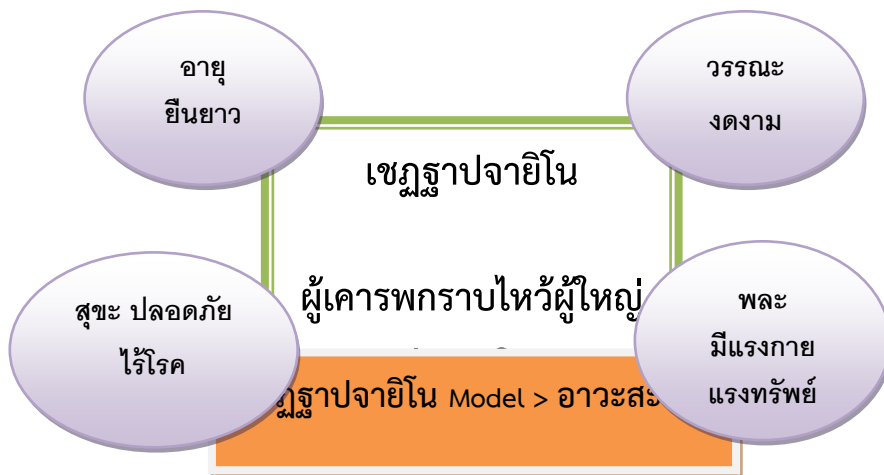
อภิปรายผลการวิจัย

ประเด็นที่ 6 ในสังคาลกสูตรที่มาของพระสูตรนี้ พบว่า พระพุทธเจ้าปรับเปลี่ยนทัศนคติของ
มานพน้อย ชื่อ สังคาลกมานพ จากการให้วิทิศทางภูมิศาสตร์เป็นทิศธรรมศาสตร์ โดยพระพุทธเจ้า
ตรัสแนะนำให้สังคาลกมานพทราบว่า ทิศที่เธอให้อยู่อยู่นั้นคือทิศทางภูมิศาสตร์ และเธอก็ทำตามคำ
บอกลาของบิดาว่าให้ให้ทิศทั้งหลายนับโดยรอบแล้วจะได้หกทิศดังกล่าว แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่หักห้าม
เธอให้เปลี่ยนแนวคิดการทำอัญชลีในทิศนั้นว่า ไม่ถูกต้อง ต้องแก้ไข ต้องเปลี่ยนอย่างนี้ สะท้อนให้เห็น
ว่า ในมุมหนึ่งคือการที่มานพทำตามสั่งลาของบิดาเพราะความเคารพ นับถือปฏิบัติคำของบิดาเป็น
ต้นเหตุที่ดีอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าก็ใช้วิธีเสริมสร้างแนวคิดให้รู้ให้ทราบผสมผสานกับการกระทำไว้เดิม
นั้น ก็สามารถกลับจิตเปลี่ยนใจสังคาลกมานพนั้นทำตามได้ เป็นที่มาของทิศแห่งธรรม การปฏิบัติหน้าที่
ต่อกันของบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร หน่วยงาน สอดคล้องสมจริงกับการพัฒนาคุณชีวิตด้วยความรู้ใน
ธรรม ปฏิบัติตามธรรม เป็นหน้าที่ที่มนุษย์ควรรู้ เพราะมนุษย์เป็น “สัตว์สังคม” (พระมหาทวี ฐานวโร,
2546: 58) ต้องอยู่กันเป็นกลุ่ม รวมกันเป็นคณะด้วยเหตุผลทางความปลอดภัย บุคคลจะอยู่คนเดียว
ไม่ได้ เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงเริ่มที่ควรมีหน้าที่ต่อพ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อา ปู่ ย่า ตา ยาย เพื่อน และ
ลูกน้อง บุคคลควรมีความดีทางศาสนา มีสิ่งแวดล้อมที่ดี ทำให้ต้องดูแลปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่กล่าว
มา จึงเปรียบ เหมือนการดูแลทิศ 6 ที่อยู่รอบตัวเรา และถือว่าเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน สอดคล้อง
กับแนวคิดของ ศ.ดร.สมภาร พรหมทา ว่า “ปฏิบัติส่วนบุคคล กับปฏิบัติต่อสังคม” (สมภาร พรหมทา,
2551:27)

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการวิจัยทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เกิดจากการปรับแนวคิดและพฤติกรรมที่ได้การ
ปฏิบัติตามหลักทิศ 6 จากตัวอย่างอัครสาวกชื่อพระสารีบุตร ด้วยมีโมเดลที่ว่า

“อายุ วรรณะ สุขะ พละ คือ พร 4 ประการ ย่อมเจริญแก่ผู้เคารพ กราบไหว้”

โมเดล เขษฐาปายิโน แปลว่า การเคารพ กราบไหว้ ผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้มีอายุพรรษามากกว่า คนเคารพ นับถือ ย่อมเจริญด้วยพร 4 ประการ

อายุ คือ อายุ ยืนยาว เหตุเพราะ คนที่อ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ ไม่จองหองพองลม (นิวาโต) ไม่อวดดี อวดดี ไม่ทำตัว偉ดรอยเท้าผู้อื่นที่มีประสบการณ์อาบน้ำร้อนมาก่อน ก็จะทำให้ผู้นั้นมีอายุวัยยืนยาว หรืออายุการทำงาน อายุแห่งเอกลาภ อายุแห่งความรัก เพราะคนที่มีความเคารพอ่อนน้อม ย่อมเป็นที่รักของคนอื่น

วรรณะ คือ ความงดงามทางผิวพรรณ เหตุเพราะมีความสุขทางจิตใจดี มีพลังงานจากส่วนในร่างกายหลังสารมูทราออกมา สอดคล้องกับทฤษฎีจ้อหนั่น ล็อก ที่ว่า sound mind in a sound body จิตใจที่ผ่องใส ย่อมทำผิวพรรณร่างกายให้สมบูรณ์

สุขะ คือ ความปลอดภัย ความคล่องตัว การดำเนินการไปด้วยดี มีสุขสบาย เหตุเพราะมีคนช่วยเหลือ เจือจุน จะกินก็มีคนส่งให้ จะทำงานใด ๆ ก็มีคนยื่นมือเข้าช่วย จะเดินทางไปทีใด ๆ ย่อมมีคนบริการพาหนะ รับ-ส่ง

พละ คือ กำลังกายที่แข็งแรง และรวมถึงกำลังแห่งทรัพย์สิน เงินทองที่มีพอใช้จ่าย เพราะเหตุมีกำลังหนุน กำลังส่ง กำลังบำรุงจากเพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง หรือคนแดนไกล ไกลที่ส่งสาร เมตตาจาก อาณิสสที่ที่เคยทำมาก่อน เช่น องค์กรช่วยเหลือซึ่งกันและกันในปัจจุบัน บางคนถูกไฟไหม้บ้าน วอดวายไปหมดสิ้น เด็กเล็ก ขาดพ่อแม่ที่ตายจาก ก็มีเทพเจ้าแห่งคนบนดินยื่นความช่วยเหลือเข้ามา เป็นต้น

สรุป

การดำเนินชีวิตที่ดี มีคุณค่า เห็นประโยชน์แล้วต้องมาคู่กับการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ตาม ทิศ 6 ให้ชีวิตมีคุณภาพ แสดงถึงการอยู่ดี มีสุขจากการปฏิบัติตามทิศ 6 ไม่ว่ารูปแบบใด และไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมตะวันออกหรือตะวันตกก็ตามมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ธรรมชาติกำหนดมาให้แสวงหาความรู้ และเรียนรู้มากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อทำให้มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีประสิทธิภาพในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าและอยู่ร่วมกับสังคมอย่างสันติสุข หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักที่สำคัญเพื่อให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีงาม มีความสมบูรณ์ ความดี ความถูกต้องของความเป็นมนุษย์การดำเนินชีวิตเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินไปให้มีคุณภาพ อาศัยองค์ประกอบของชีวิตเพราะชีวิตมนุษย์ เป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องสร้างคนให้มีความรู้มี ความสามารถมีทักษะพื้นฐานที่จำเป็น มีลักษณะนิสัยจิตใจที่ดีงาม มีความพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อตนเอง และสังคมมีความพร้อมที่จะประกอบกิจการงานอาชีพได้ และการดำเนินชีวิตนั้นก็เพื่อให้ได้พัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม มีคุณค่า และเจริญยิ่งขึ้นไป จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตของคนเราอีกประการหนึ่ง ที่นอกเหนือจากปัจจัย 4

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

การนำวิจัยนี้ไปใช้ มีทั้งนำไปใช้โดยตรง โดยไม่มีเงื่อนไข และนำไปประยุกต์ใช้ตามสถานการณ์ โอกาสที่จะเหมาะสม ที่สำคัญ คือ นำเป็นข้อมูลใช้บรรยาย เป็นเอกสารคู่มือสอนหรือจัดทำเอกสารสารสนเทศ ตำรา หนังสือมอบให้ห้องสมุดโรงเรียน ศูนย์หนังสือบริการชุมชน ซึ่งจะปลูกฝังเทวดาซึ่งเป็นสื่อแห่งความดี ความงามด้วยการศึกษาเรียนรู้จากจิตรกรรมฝาผนังที่จารึกพุทธประวัติ พระเวสสันดร พระมาลัย

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ประเด็นที่ควรศึกษาต่อไป คือ หน้าที่พลเมืองชาวพุทธที่ต้องรู้ เข้าใจ และปฏิบัติตาม ซึ่งจะแสดงออกที่เด่นชัดในด้านวัฒนธรรมไทย นอกจากวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ คือ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมแล้ว วัฒนธรรมนามธรรมเช่นนี้ ก็ต้องให้ความสำคัญด้วย เช่นเดียวกับคำว่า ทาน ซึ่งคำนี้มีอิทธิพล มีอำนาจมาก ถึงขั้นว่า พระโพธิสัตว์พุทธเจ้าต้องบำเพ็ญให้ผ่านก่อนจึงเป็น พระพุทธเจ้าได้ และคำว่าทาน คำนี้ สามารถกำจัดกิเลสได้หลายกอง โดยความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว การขาดน้ำจิตน้ำใจ ก่อให้เกิดการเบียดเบียนกัน ประหัตประหารกันทุกวันนี้ เพราะขาดคำว่า ทาน นี่เอง นี่ทำทศ 6 ให้เป็นอย่างคำว่า ทาน การให้ กำจัดกิเลส การเอาเปรียบกัน มีหัวข้อที่น่าศึกษาค้นคว้าต่อไป คือ

1. สัมพันธภาพทางสังคมเชิงพุทธต่อการสะท้อนวัฒนธรรมไทยจากทศ 6
2. ทศ 6 : สังคมวิทยาในพระไตรปิฎกต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต
3. ศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมทางสังคมสมัยพุทธกาลกับปัจจุบันเข้าสู่อารยสังคมในศตวรรษที่ 21 ตามหลักทศ 6

References

- นิมมานรดี อ้วนสัน. (2563). การประยุกต์ใช้จริยศาสตร์กับการพัฒนาคุณภาพชีวิต. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เดือน คำดี. (2534). *พุทธปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 14, กรุงเทพมหานคร: ธนธัชการพิมพ์.
- พระครูสิริรัตนานุวัตร. (2564). *คำปรัชญาที่สำคัญ*. พิษณุโลก : โฟกัสพริ้นต์.
- พระมหาทวี ฐานวโร. (2546). *พุทธปรัชญาเถรวาท 2*. พิษณุโลก : โฟกัสพริ้นต์.
- พระมหาสมปอง มุทิโต.(2552). *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พระกฤณณรงค์ สนมมโน. (2563). *ศึกษาการพึงพระรัตนตรัย*. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสมชัย อนุตตโร (ดาวศรี) (2551). ศึกษาหลักมนุษยสัมพันธ์เชิงพุทธตามแนวทางของหลักธรรม
เรื่อง ทิศ 6 ในพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย.(2525). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. (2551). พุทธศาสตร์กับปัญหาจริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.

Phramaha Tawee Thanavaro. (2540). *The Roles of Conservation and Development of
Environment*. Dissertation, Banaras Hindu University.